

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА: НЕПРОСТІ ВІДПОВІДІ НА НЕПРОСТІ ЗАПИТАННЯ

**Інтерв'ю з доктором
історичних наук, професором
Ужгородського національного
університету Миколою Вегешом**

— Пане Миколо, чому все-таки Прага у 1938 році погодилася надати Підкарпатській Русі автономію? Адже протягом майже двадцяти років вона зволікала з виконанням власних обіцянок?

— Так, у 1919 році, коли приймали рішення про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини, чехословацький уряд зобов'язався надати краю автономні права. Однак зробити це не квапився, мотивуючи неспішність слабким політичним розвитком краю. Мовляв, закарпатці ще не доросли до автономії. На руку чехам було і велике політичне протисто-

яння між українським та русофільським напрямками. Лишень коли обидві течії зуміли об'єднатися навколо ідеї автономії і висловити ультиматум про негайне її запровадження, Прага призначила перший автономний уряд.

— Чому невдовзі він був розпущений?

— Уряд очолив провідник русофілів Андрій Бродій. Міністрами були призначені Е. Бачинський, С. Фенцик і Ю. Ревай, державними секретарями — А. Волошин та І. П'єцак. Таким чином перший автономний уряд склали четверо представників русофільського напрямку і двоє — українського.

Уряд Бродія провів лише три засідання — 15, 18 та 22–23 жовтня. Вже 26 жовтня Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки, і його звинуватили у державній зраді на користь Угорщини. До речі, опубліковані у 1959 році в Будапешті документа-

ми повністю доведено, що Андрія Бродія (кличка Берталон) фінансували угорці.

Ясна річ, що після такого фіаско прем'єр-міністра його уряд було розпущено.

— Чому чехи цього разу доручили очолити уряд Августинові Волошину?

— Знаючи його поміркованість, вони сподівалися, що Августин Волошин не погодиться йти на конфронтацію з чехами та русофілами. Крім того, він вирізнявся з-поміж інших інтелектом та популярністю в народі. Другий автономний уряд складався лише з трьох осіб. Окрім прем'єра, до нього увійшли Юлій Ревай та Едмунд Бачинський. Тож не мають слушності ті, хто твердить, що він представляв тільки український напрямок. Із перших днів свого існування цей уряд, на відміну від попереднього, мав чітку прочехословацьку орієнтацію.

— На що була спрямована внутрішня політика автономного уряду?

— Після віденського арбітражу 1938 року до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них територіями. А це була економічно найрозвинутіша частина краю. Певна річ, що за таких несприятливих умов головна увага уряду зосередилася на двох прибуткових галузях — лісовому господарстві та соледобуванні. Також здійснювали спроби поліпшити стан доріг, зменшити безробіття, розвивати туризм. Тривала робота з покращення страхування і пенсійного забезпечення. Однак більшість задумів уряду так і не вдалося втілити у життя. На заваді стала велика політична гра, в якій Закарпаттю відвели роль лише розмінної монети.

— Надання автономії справді випало на вкрай невдалий період, коли і сама Чехословаччина, й уся Європа опинились у важкій політичній кризі. Як у таких умовах до автономії Підкарпатської Русі поставилися сусіди?

— Особливо ворожу позицію зайняла Угорщина. Вона використовувала будь-які методи, щоб повернути край у лоно «святостефанівської корони». Досить перерахувати спроби домогтися проведення плебісциту, дипломатичні заходи, засилення терористів, діяльність угорської «п'ятої колони», економічний саботаж тощо.

Союзником Угорщини виступила й Польща. Автономія Підкарпатської Русі дала велике піднесення українському рухові в Галичині, де також зросли автономістські настрої. Боячись посилення українства у себе вдома, Польща вирішила за краще стояти за спільний польсько-угорський кордон. На ділі це означало, що Закарпаття поглине Угорщина.

На жовтень-листопад 1938 року припав період активізації діяльності угорського і польського генеральних штабів, які засилали на Підкарпатську Русь терористів.

Єдиною лояльною до Карпатської України сусідкою залишилася Румунія. Це пояснювалося тим, що вона була союзницею Чехословаччини у Малій Антанті (договір про військовий союз Чехословаччини, Румунії та Югославії). До слова, Бухарест висунув територіальні претензії на румунські села Закарпаття тільки тоді, коли ЧСР перестала існувати як держава.

— А якою була політика великих держав щодо Карпатської України?

— Карпатська Україна тим чи іншим чином зачіпала інтереси двох потужних європейських країн — Німеччини та СРСР. Радянський Союз робив вигляд, що української автономії за Карпатами для нього не існує. Як і Польща, він остерігався піднесення українства у себе вдома. З цією метою радянські спецслужби навіть глушили мовлення українського радіо з Праги на терени СРСР. Лише в березні 1939 року Сталін заговорив про Карпатську Україну на XVIII з'їзді

ВКП (б). Мовляв, «козявка» хоче приєднати до себе слона (Радянську Україну).

Зовсім протилежною була політика Німеччини. В листопаді – грудні 1938 року українську проблему вивчали спеціальний відділ контррозвідки «Схід» та Міністерство закордонних справ. Ідея Великої України була для Берліна зручною наживкою, бо зачіпала країни усього регіону — СРСР, Польщу, Румунію, Угорщину. Якщо визволення українців Польщі та СРСР могло стати легалізованим приводом військових дій Німеччини проти цих країн, то Буковиною і Закарпаттям можна було шантажувати Румунію й Угорщину, щоб завербувати їх у гітлерівську коаліцію.

Карпатській Україні в цих планах відводили роль українського П'ємонту. Ідея Великої України мала неабияку підтримку серед генералітету Німеччини. Так, А. Розенберг та Г. Герінг були переконані, що українці можуть бути надійними союзниками німців у війні проти СРСР. Але їхня

думка не здобула більшості. Німецькі документи свідчать, що в грудні 1938 року дискусія довкола української ідеї затихла. Таким чином, доля Карпатської України була вирішена. Вона стала платою Угорщині за вступ до гітлерівської коаліції.

До речі, Гітлер одним пострілом поціли в двох зайців. Здача Карпатської України послужила взаєморозумінню і між Німеччиною та СРСР: Сталін побачив у цьому вчинку поступки з боку Гітлера. Опісля, як відомо, був підписаний таємний договір Молотова-Ріббентропа про поділ Центральної Європи на сфері впливу між Берліном і Москвою. Тож Карпатська Україна стала об'єктом торгу із дуже далекосяжними цілями.

— Чому ж тоді уряд Карпатської України до останнього сподівався на Німеччину?

— На кінець 1930-х років Німеччина настільки посилилася, що на неї почали зважати усі європейські країни. Франція

та Великобританія втратили свої колись панівні позиції в Європі. Це доводилося враховувати. Крім того, Німеччина була єдиною країною, яка обіцяла недоторканість кордонів Карпатської України, тобто ґарантувала свій протекторат.

Берлін зробив деякі кроки назустріч автономному урядові. Було відкрито німецьке консульство у Хусті, підписано угоду про права виїзду закарпатців на сезонні роботи в Німеччину, заявлено протести проти терористичних акцій Угорщини та Польщі, обговорено перспективи економічного співробітництва тощо.

Лишень у березні 1939 року Августин Волошин зрозумів, що Німеччина веде подвійну гру. На запитання «Рейтер» він однозначно заявив: «Німці ганебно нас зрадили». Попри все, у тій міжнародній ситуації, яка склалась у 1938 – 1939 роках, альтернативи в зовнішній орієнтації у Волошина не було.

— Радянські ідеологи називали Волошина фашистом...

— Хай ці вигадки залишаться на совісті тих, хто їх поширював. Волошин ніколи не був прихильником фашизму. Газета «Свобода», редакцію якої він очолював, упродовж усіх 1930-х років постійно проводила паралель між німецьким нацизмом і радянським більшовизмом. Для Волошина ці режими були двома сторонами однієї медалі.

До речі, у тому ж 1939 році Москва і Берлін підписали далекосяжні таємні угоди з переділу світу. Але чомусь ніхто не називає Сталіна, стратегічного партнера Гітлера, фашистом.

— Якими в такій складній міжнародній обстановці були стосунки між Прагою і Хустом?

— Прага ставилася до Карпатської України як до складової частини Чехословаччини, що має автономні права. Всі головні питання внутрішньої і зовнішньої політики краю належали до компетенції

федерального уряду (охорона кордонів, збройні сили, грошова одиниця тощо).

Прага нерідко гальмувала законотворчі процеси в Карпатській Україні. Так, скликання Сойму двічі переносили на пізніший термін, що зрештою значно ускладнило життєздатність Карпатської України під час угорської навали.

Більшість чеських чиновників вороже ставилися до українського уряду, що додатково напружувало чесько-українські відносини. З одного боку, чехи ігнорували рішення Карпатської України, а з другого — українці намагалися позбутися празької «опіки» нерідко методами, що суперечили Конституції ЧСР. Особливо загострилися стосунки між Прагою і Хустом після призначення міністром Карпатської України чеського генерала Лева Прхала.

— Чому ж тоді чехи на це пішли?

— Призначення міністром чеського генерала, який, до того ж, симпатизував

русофілам, було сильним ударом по українській ідеї. Німецький дослідник Дмитро Злепко, вивчивши архів Третього рейху, твердить, що призначення Прхала відбулося не без участі Німеччини. Про його кандидатуру йшлося 20 січня 1939 року в Берліні під час розмови представника Карпатської України у Празі М. Долиная з радником Міністерства закордонних справ Німеччини Альтенбургом. Очевидно, німці хотіли посилити тиск між Прагою і Хустом, аби полегшити розвал Чехословаччини.

— До речі, а коли офіційно почала вживатися назва Карпатська Україна?

— 30 грудня 1938 року уряд А. Волошина ухвалив рішення про одночасне вживання двох назв краю — «Підкарпатська Русь» і «Карпатська Україна». Це тривало до 15 березня 1939 року, коли Сойм ухвалив закон, в якому чітко записано: «Назва держави є: Карпатська Україна».

— Чому були заборонені політичні партії і хто ініціював заборони?

— 25 жовтня 1938 року празький уряд, зважаючи на складне міжнародне становище Чехословаччини, ухвалив рішення про розпуск політичних партій на всій території країни. Попри це, на Закарпатті 25 жовтня було призупинено діяльність тільки крайкому Комуністичної партії Чехословаччини. Уряд Карпатської України виконав вказівку Праги про розпуск партій лише 20 січня 1939 року. Безперечно, це посилювало незадоволення різних політичних угруповань у краї.

— Як проводили вибори до Сойму Карпатської України? Чому був тільки один виборчий список?

— Українське національне об'єднання сформувало список із 32 кандидатів у послы Сойму. Серед них були представники різних політичних партій і національних меншин. Спробу запропонувати свої кандидатські списки до Сойму зробили депу-

тати празького парламенту від колишньої аграрної партії та «Група підкарпатських русинів». Але Центральна виборча комісія відмовила їм через процедурні погрішності.

Певна річ, це вносило у вибори елемент недемократичності. Хоча не забуваймо, який був час — Карпатську Україну шматували терористи, а «найдемократичніша в Європі» Чехословаччина заборонила політичні партії. Коли стоїть питання життя чи смерті, про велику демократію не йдеться.

Звичайно, з висоти нинішнього часу можемо твердити, що це було тактичною помилкою уряду. Адже вислід голосування переконливо довів, що Українське національне об'єднання (УНО) отримало б незаперечну перемогу.

Щодо самого голосування, то воно відбулося без серйозних порушень. Про великий інтерес людей до виборів свідчить

те, що участь у них взяло 92,5 % виборців. Із них 92,4 % проголосувало за УНО.

— Вражаюча одностайність...

— До речі, у низці населених пунктів голосували проти УНО. До них належали, зокрема, Іза, Гудя, Вербовець, Смологовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Дусино, Пасіка, Вишково, Розтока. Так само висловились і більше двох тисяч хустян. Це свідчить, що люди могли вільно висловлювати свої переконання. І переважна більшість з них надали кредит довіри уряду Августина Волошина.

— Певно, такий одностайний вибір закарпатців був спричинений зрадою русофілів на чолі з Бродієм та безперестанними терористичними акціями польських і мадярських диверсантів. Люди бачили, що більше нема кому довіряти.

— Маєте слушність. За нашими підрахунками, на території краю постійно перебували близько двох тисяч терористів. Тільки в одному бою чехословацькі воя-

ки полонили 297 угорських диверсантів. Вони чинили вбивства, розправи, нищили господарські об'єкти. Певна річ, це не давало симпатій до країни, звідки їх засилали. Тому ті політичні сили, які тягли до Будапешта чи Варшави, втрачали підтримку населення. Натомість уряд Волощина, який стояв на прочехословацьких позиціях, здобув симпатію закарпатців.

— Багато галасу зчинено довкола «концтабору Думен». Що там було насправді?

— Оскільки раз у раз затримували терористів, виникло питання про місце їхньої ізоляції. Прага дала вказівку уряду Карпатської України створити спеціальний табір для затриманих. Місцем його розташування вибрали військову частину на горі Думен над Раховом.

Спогади очевидців свідчать, що Думен можна назвати радше ізоляційним табором. Не засвідчено там жодного вбивства чи насильства. Це були військові казарми,

в яких утримували до сотні осіб. Керували табором чеські жандарми. За свідченням очевидців, під чесне слово можна було відпроситися додому провідати рідних.

— Чим була викликана сутичка січовиків з чехословацькою армією, адже до того вони спільно охороняли кордони, боролися з терористами?

— 12 березня Угорщина одержала згоду Гітлера на окупацію всього Закарпаття. Уночі з 13 на 14 березня гортисти вторглися на терени Карпатської України. У цей час відбулися збройні сутички між карпатськими січовиками та чехословацьким військом. Безглузде кровопролиття стало кульмінацією українсько-чехословацьких суперечностей і зробило неможливим військове співробітництво ЧСР і Карпатської України.

— Якими після цього були дії чехословацького війська?

— Добре озброєні прикордонні частини захищали демаркаційну лінію Шар-

кадь — Лалово — Кольчино — Росвигово — Середнє — Доманинці. 14 березня угорці, зазнавши великих втрат, відступили. О 17 годині 30 хвилин генерал Прхла, одержавши наказ з Праги, оголосив евакуацію з Карпатської України.

Чеський відступ був вміло організованим і дисциплінованим. Звіти прикордонників свідчать, що чехи спалювали військову документацію, вивозили амуніцію, гроші, запаси зброї. І це робили тоді, коли Карпатська Січ опинилася сам на сам з переважаючими силами агресора.

— А чи не було в Угорщини іншого варіанта розвитку подій, окрім окупації?

— Крім військового вторгнення, уряд Горті покладав великі надії на плебісцит у Карпатській Україні. Однак Прага заявила, що референдум відкидає як нереальний і зайвий, бо на теренах, де угорці наполягали його провести, давно вже нема угорської більшості.

— Якими були дії уряду Волошина у цей час? Чи став наступ угорців для нього несподіванкою?

— 14 березня Августин Волошин надіслав у Берлін три телеграми, в яких просив допомогти захистити Карпатську Україну. Жодної відповіді не надійшло. Прем'єр-міністр був переконаний, що угорці вторглися на територію Карпатської України без відома Німеччини. Було відхилено ультиматум, який 14 березня о 19 годині угорці вручили представникові Карпатської України в Празі Вікентію Шандору.

15 березня німецький консул в Хусті вручив Августинові Волошину заяву МЗС Німеччини, в якій Берлін радив не чинити збройного опору наступаючим військовим частинам Угорщини.

Уранці 16 березня Волошин, не давши наказу вести збройну боротьбу, виїхав за кордон, щоб розв'язати конфлікт переговорами. На це були орієнтовані і його

телеграми урядам Німеччини, США, Румунії, звернення до всіх демократичних держав. Однак такі спроби не увінчались успіхом.

— Багато пишуть про бій на Красному полі. Дехто каже, що жертви з боку українського юнацтва були даремними. Яка ваша думка?

— Без сумніву, це були другі Крути. 15 березня угорські війська групи «Схід» почали рухатися в напрямку Хуста. Усе робили для того, щоби не допустити скликання Сойму. На заваді агресору стали близько 1600 юнаків під командуванням полковника Михайла Колодзінського. Фактично перед наступаючою регулярною армією опинилися студенти на чолі з учителем Я. Голотою та слабоозброєні січовики.

Зупинити просування ворога вони були не спроможні. Однак озброєного до зубів окупанта студенти затримали майже на добу. Цим самим дали можливість

Сойму проголосити незалежність Карпатської України і звернутися до всієї світової громадськості. Повідомлення про цей бій опублікували газети всього світу, що викликало величезний резонанс. Симпатії світової громадськості були на боці захисників Карпатської України. Угорщина в очах демократичних країн постала агресором проти молодого української держави.

— Чи справді Карпатська Січ першою дала бій нацизму?

— Судіть самі. Вісім мільйонів чехів здалися на милість Гітлера без найменшого спротиву. Тим часом сотні українців зі зброєю в руках гинули за свободу Карпатської України.

— Чи підраховано число жертв угорської агресії?

— Загальна кількість — близько тисячі осіб. Нині відомі прізвища понад 150-ти полеглих чи замордованих січовиків.

— Чи не було проголошення незалежності Карпатської України вимушеним кроком?

— У тих конкретних історичних обставинах — так. Виникнення самостійної Словаччини та державний розпад федеративної Чехословаччини не залишав ніякого інакшого сценарію. Однак проголошення незалежності не впало з неба. Воно було результатом 20-річної боротьби закарпатських українців за своє самовизначення.

— Незалежність Карпатської України тривала дуже коротко. Що вона все-таки дала?

— Українці Закарпаття вперше перед усім світом задекларували, що вони є частиною українського народу. Саме Карпатська Україна раз і назавжди припинила суперечки про етнічну приналежність краю. Карпатська Україна 1939 року породила возз'єднання 1944 року з Великою Україною.

Тож значення проголошення української державності на Закарпатті дуже велике.

— А чи мала Карпатська Україна шанс на виживання?

— У тих обставинах вона могла вижити лише за умови існування єдиної Чехословацької республіки.

— Як склалася подальша доля діячів Карпатської України?

— Місцем осідку Августина Волошина стала Прага. Туди ж переїхали урядовці Ю. Ревай, М. Долинай, С. Ключурак, Ю. Перевузнник, А. Штефан, В. Комаринський. Після приходу радянських військ ті, хто залишився в Празі, були заарештовані. В. Шандор, С. Росоха, А. Штефан емігрували у США. Іван Рогач як член ОУН продовжував боротьбу в Східній Україні, його розстріляли гестапівці у 1942 році. Августин Волошин помер у Бутирській в'язниці в Москві 19 липня 1945 року.

— Чи був Августин Волошин соборником, адже стояв за чехословацьку федерацію?

— Президент Карпатської України був політиком-реалістом, який чудово розумів, що невелика гілка українського народу поміж агресивних сусідів зможе вберегтися лише під прикриттям сильніших. Адже в 1939 році Української держави не існувало. Тому й не було до кого тяжіти, з ким об'єднуватися.

Певна річ, що А. Волошин був соборником, дотримувався думки про єдність закарпатських українців та решти українського народу, однак у тих історичних обставинах про це можна було тільки мріяти.

— Дехто твердить, що Карпатську Україну створили не закарпатці...

— Така теза не витримує жодної критики. В усіх урядах Підкарпатської Русі — Карпатської України не було жодного незакарпатця, крім генерала Прхали. Усі посли Союму, який проголосив створення

української держави, були також закарпатцями. Найбільше вихідців з інших українських теренів було в Карпатській Січі — до 50 %. Але вона відіграла невелику роль у державотворчому процесі.

— На чому варто наголосити на завершення розмови?

— Події 1938–1939 років у Закарпатті підняли авторитет української нації у світі. Українське питання відтоді не сходило зі шпальт газет. Досить сказати, що тільки протягом березня 1939-го англійська преса надрукувала про Карпатську Україну 520 публікацій.

Карпатська Україна була другою спробою після визвольних змагань 1917 – 1920 років відродити в ХХ столітті українську державність. І хоча вона завершилася невдало, ці потуги не були марними. Свідчення цьому — відродження Української держави в 1991 році. Тож не забуваймо і про лепту наших краян у цій страдницькій боротьбі за свободу.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА: НЕПРОСТІ ВІДПОВІДІ НА НЕПРОСТІ ЗАПИТАННЯ

**Інтерв'ю з доктором
історичних наук, професором
Ужгородського національного
університету Миколою Вегешом**

— Пане Миколо, чому все-таки Прага у 1938 році погодилася надати Підкарпатській Русі автономію? Адже протягом майже двадцяти років вона зволікала з виконанням власних обіцянок?

— Так, у 1919 році, коли приймали рішення про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини, чехословацький уряд зобов'язався надати краю автономні права. Однак зробити це не квапився, мотивуючи неспішність слабким політичним розвитком краю. Мовляв, закарпатці ще не доросли до автономії. На руку чехам було і велике політичне протисто-